

סיכום: הערכה אסטרטגית והמלצות למדיניות

עמוס ידלין

פרק זה כולל ארבעה חלקים. הראשון – הערכת מאזן הביטחון הלאומי בשלהי שנת 2018, כפי שגובשה במכון למחקרי ביטחון לאומי. השני מתמקד בסוגיות העיקריות שעל הפרק בפתח שנת 2019, אשר מן הראוי שראש הממשלה, שר הביטחון והרמטכ"ל יעלו לדיון במטה הכללי של צה"ל ובקבינט המדיני-ביטחוני. בחלק השלישי נבחנות תפניות אסטרטגיות שסבירות התרחשותן אומנם נמוכה ביותר, אך אם וכאשר יתרחשו, משמעותן תהיה רבה ביותר למצבה המדיני-ביטחוני של ישראל. מומלץ שממשלת ישראל תבחן תפניות אלו ואת השלכותיהן האפשריות על ישראל, ותיערך לקראתן. חלקו הרביעי של הפרק מפרט עשר המלצות מרכזיות למדיניות הביטחון הלאומי של ישראל, לשנת 2019 ומעבר לה.

הערכת המצב הכוללת

הערכת מצב הביטחון הלאומי של מדינת ישראל בשלהי שנת 2018 מצביעה על עוצמה צבאית, מדינית, טכנולוגית וכלכלית מרשימה. אולם, בה בעת ניכרות סכנת התלקחות צבאית במספר חזיתות וכן מגבלותיה של המדיניות הנוכחית אשר להתמודדות עם האתגרים וליכולת למצות הזדמנויות. אי לכך מתחייבת חשיבה מדינית וצבאית עדכנית ויוזמת, שתאפשר לישראל לנצל יתרונות במצבה הגיאור-אסטרטגי הייחודי בעת הנוכחית על מנת לעצב לעצמה מציאות ומעמד אסטרטגיים משופרים.

המתח הבסיסי שעיימו מתמודדת ישראל – עוצמה צבאית ואסטרטגית חסרת תקדים לעומת קושי רב בהשגת יעדי ביטחון לאומי, הנובע מתועלתם המוגבלת של מהלכים צבאיים מול אויביה העיקריים, נוסף למחיר כלכלי וחברתי כבד הכרוך במלחמה ורגישות גבוהה לאבדות. הרי גם ניצחון צבאי מוחץ אינו מאפשר תמיד

לתרגם את הישגי המלחמה ליעדים מדיניים, וההתמודדות עם השלכות 'היום שאחרי' מורכבת לעיתים לא פחות מאשר ניהול המבצעים הצבאיים עצמם. גם הא־סימטריה ביעדי המערכה ובציפיות הציבור (עבור אויבי ישראל אי־הפסד משמעו ניצחון, בעוד הציבור בישראל מצפה לניצחון מכריע) והשוני בכללי הפעולה מקשים לממש את יעדי המערכה, או מחייבים ניסוח מינימלי ביותר שלהם.

מוקד מתח נוסף מתקיים בין הרתעה בסיסית חזקה מאוד, שמונעת נקיטת יוזמה צבאית נרחבת מצד יריבי ישראל, לבין האתגרים הצבאיים־ביטחוניים שמתחת לסף המלחמה. מתחים אלה תורמים לנפיצות גבוהה בכל החזיתות העיקריות שעימן מתמודדת ישראל: סוריה, לבנון ורצועת עזה, שלמרות קיומה של הרתעה הדדית בהן, מתאפיינות גם בפוטנציאל להידרדרות לעימות נרחב ולמלחמה כוללת, אף ביותר מאשר בחזית אחת בזמן נתון.

ברוב תחומי הביטחון הלאומי, למעט אתגר ההתבססות האיראנית בסוריה והעברת אמצעי הלחימה לחזבאללה, ישראל בחרה בשימור הסטטוס קוו על פני גישה פרו־אקטיבית, במטרה להגיע למצב טוב ובטוח יותר. שיקולים פוליטיים פנימיים והימנעות מהכרעות כבדות משקל מציבים אותה בפני אתגר ההתמודדות עם מגמות מסוכנות בטווח הארוך. המשמעות היא שישראל מצליחה לשמר בהווה מצב סביר, גם אם לא אופטימלי, על חשבון העתיד. הדבקות בסטטוס קוו לכאורה בהקשר הסכסוך הישראלי־פלסטיני, למשל, משמעותה למעשה השלמה עם מגמה שלילית: פיצול הזירה הפלסטינית, החלשת המערכת השלטונית ודרדור המצב הכלכלי בה, חסימת האופציה למימוש פתרון שתי המדינות, ותוך כך עליית אפשרות הסיפוח והאצת הגלישה למציאות של סיפוח ומדינה אחת.

ואולם, בה בעת נכון להתבונן במצבה הנוכחי של ישראל כבחלון הזדמנויות אסטרטגי לקידום המערכה מול איראן, וגם לאימוץ מתווה פעולה טוב יותר מול הפלסטינים. מדובר בנסיבות העלולות להשתנות לרעה בעתיד הלא־רחוק – שינוי ממשל בארצות הברית, שינויים פוליטיים במדינות ערב הפרגמטיות, סגירת פערים טכנולוגיים בין ישראל למדינות אחרות וצמצום חופש הפעולה הצבאי של ישראל בזירות שבהן היא פועלת כיום בחופש יחסי.

ההתמודדות עם האיום האיראני

ממשלת ישראל הגדירה את האיום האיראני כאיום העיקרי על הביטחון הלאומי של ישראל. לאיום זה שתי זרועות, ה"מחזקות" זו את זו: גרעינית וקונוונציונלית. מצד אחד, תוכנית הגרעין של איראן (שלפי המידע שהושג באחרונה על ידי המוסד, חתרה

בעבר לנשק גרעיני וכיום היא משמרת אופציה להשגתו, שאותה היא מקדמת בהדרגה ובסבלנות) כמטרייה אסטרטגית למשטר, לחתירתו להשפעה ולהגמוניה ברחבי המזרח התיכון. מצד שני, במסגרת מאמציה להקרין כוח באזור, איראן מנהלת מלחמת שלוחים קונוונציונלית ובונה בסיסים לפעולה בלבנון, בסוריה וכנראה גם בעיראק. איראן ממשיכה לממן ולחמש שחקנים תת־מדינתיים, ביניהם חזבאללה, חמאס ומיליציות שיעיות בעיראק ובתימן, המקדמים את מטרותיה האסטרטגיות במישור הצבאי וגם משמשים אמצעי השפעה על הממשלות המקומיות. כך עשתה בהצלחה בלבנון, בסוריה, בעיראק ובתימן, ומשם היא מאיימת על ישראל ועל מדינות אחרות באזור. איראן חותרת להתיש את ישראל ולהרתיעה מהפעלת יכולותיה הצבאיות נגד תוכנית הגרעין. בשנה האחרונה חרגה איראן ממנהגה ופעלה לביסוס יכולות צבאיות איראניות בסוריה, ואף הפעילה כוח ישירות מול ישראל, לא בידי שלוח. במשך השנים מתמקדת ישראל בעיקר בלחימה בשלוחיה של איראן, אולם בשנה החולפת תקפה ישירות גם את נוכחותה הצבאית של איראן בסוריה. על ישראל להפנים את מגבלות האסטרטגיה שלה ללחימה בשלוחי איראן, שכן זו תתקשה להשיג את יעדיה בלי לערער את גורם המפתח לבניין כוח השלוחים: 'כוח קודס'. חשוב גם לבחון בהתמדה את החולשות ואת נקודות התורפה של איראן וביניהן חולשתה הכלכלית, השחיקה בלגיטימציה הציבורית של המשטר ומתיחת 'כוח קודס' על פני זירות רבות. כל אלה הפכו את איראן לפגיעה יותר, במיוחד לנוכח השינוי שחל במדיניות ארצות הברית כלפיה.

ניצחונו של דונלד טראמפ בבחירות לנשיאות ארצות הברית הביא עימו שינוי בגישה האמריקאית כלפי איראן. ב־2015, בתקופת קודמו בתפקיד ברק אובמה, הגיעה הקהילה הבינלאומית להסכם הגרעין עם איראן (ה־JCPOA) – שעיקב את תוכנית הגרעין במידה רבה והקשה על פריצה איראנית לנשק גרעיני עד 2025–2030. מגבשי ההסכם קיוו שהוא יחולל שינוי במדיניותה ובהתנהלותה של איראן גם בתחומים אחרים, אך התקווה נכזבה. איראן, המתוגברת במשאבים שהגיעו לידיה עם הסרת הסנקציות, הגבירה את מאמצי ההתבססות בסוריה, בלבנון, בעיראק ובתימן. על רקע זה אימץ הנשיא טראמפ מדיניות נוקשה כלפי איראן, וכרכיב מרכזי של מדיניות החוץ שלו לוחץ ממשלו עליה לשנות את התנהגותה בכל התחומים שבהם היא פוגעת באינטרסים האסטרטגיים של ארצות הברית ושל בעלות בריתה במזרח התיכון, ובמרכזן ישראל וערב הסעודית. פרישת ארצות הברית במאי 2018 מהסכם הגרעין לוותה בשני שלבים של חידוש הסנקציות ואף החמרה בהן, תוך הצהרה שהיעד הוא חידוש המשא ומתן עם איראן כדי להגיע להסכם שיענה על 12 הדרישות שהציב מזכיר המדינה, מייק פומפאו. לא מעטים סבורים שיעדה הבלתי מוצהר של מדיניות הממשל הוא

הפלת המשטר בטהראן. עם זאת, ארצות הברית ממקדת את ההתמודדות עם איראן במישורים הדיפלומטיים והכלכליים ואינה כוללת נכונות לעימות צבאי. מדיניות זו, הדומה למדיניותו של הנשיא אובמה כלפי איראן, התבטאה במובהק בהחלטתו של הנשיא טראמפ מדצמבר 2018 להסיג מסוריה את הכוחות האמריקאיים שלחמו בדאע"ש. השאלה המחייבת הערכה אסטרטגית מעמיקה ובירור עם ארצות הברית היא, האם החזרת כוחות הצבא מסוריה היא צעד ראשון, שאחריו יפוגו גם כוחות נוספים מעיראק, כמו גם כוחות אוויר וצי מהמפרץ ומהים התיכון. האינטרס הישראלי הוא כי ארצות הברית תגביר את הפעילות נגד ההגמוניה, החתרנות והטרור האיראניים במזרח התיכון, ושנסיגתה מסוריה לא תיתפס כשינוי מדיניות מול איראן.

ואולם, ספק רב אם איראן תיענה בחיוב לדרישותיה של ארצות הברית, שכן מהלך זה יהיה כרוך בנטישת האידיאולוגיה והאסטרטגיה שהנחו את המשטר האסלאמי בארבעים השנים האחרונות ובוויתור על רכיבים עקרוניים מרכזיים של המהפכה האסלאמית, וכן על מה שבראית המשטר הם אינטרסים אסטרטגיים לאומיים מהותיים. איראן הוכיחה בעבר כושר עמידה טוב, למרות חולשותיה הבסיסיות. לפיכך קיימים מספר תסריטים אפשריים עיקריים, המובאים להלן בסדר סבירות יורד:

הראשון – המשך המצב הקיים – דהיינו, איראן תגלה "סבלנות אסטרטגית". היא תבנה על כך שטראמפ יהיה נשיא של קדנציה אחת ושהמשל הבא יסב לאחור את מדיניותו ויחזור להסכם הגרעין; תספוג את נזקי הסנקציות האמריקאיות בשנתיים הבאות תוך הסתייעות בהתנגדות למדיניות ארצות הברית מצד השותפות האחרות להסכם הגרעין – בריטניה, גרמניה, צרפת, סין ורוסיה. במקרה זה איראן לא תפר את ההסכם וגם לא תחזור למשא ומתן עם ארצות הברית. אם תרחיש זה יתממש, ישראל תצטרך לחפש דרכים לטפל בחולשות ההסכם, ולהיערך לשינוי עתידי במדיניות ארצות הברית ולתקופה שבה יפוג תוקפן של רוב ההגבלות הכלולות בהסכם.

השני – כניסה למשא ומתן עם ארצות הברית – בתרחיש זה הסנקציות האמריקאיות, ובעיקר הפיננסיות השניוניות על אלו שישתפו פעולה עם איראן, ייצרו עבור איראן מצב כלכלי בלתי נסבל והיא תיאלץ לחזור למשא ומתן. גם במקרה זה, ספק אם איראן תיענה לכל דרישותיה של ארצות הברית, ואם ארצות הברית תרצה בהסכם שגם היא תצטרך להתפשר כדי להשיגו, אפשר שבין היתר גם על חשבון האינטרסים של ישראל. במקרה כזה חשוב יהיה להדגיש את הדרישות החשובות לישראל: דחיית ה"שקיעה"

(תפוגת המגבלות) של ההסכם עד 2050, החלת סמכויות פיקוח בינלאומי על אתרים צבאיים ובלתי מוכרזים באיראן, הגבלת תוכנית הטילים הבליסטיים האיראנית, ובנוסף טיפול ברכיבי תוכנית הנשק ובפעילות החתרנות והטרור של איראן במזרח התיכון.

השלישי – הפרה של ההסכם, בעיקר על ידי חידוש העשרת אורניום בהיקף נרחב וצבירת מלאי אורניום מועשר ברמה נמוכה (3-20 אחוזים), שאינו מפר את האמנה למניעת תפוצה גרעינית (NPT). התממשות תרחיש זה אפשרית כתוצאה של החלטה איראנית שתשקף את קץ "הסבלנות האסטרטגית", או של כישלון משא ומתן מחודש עם ארצות הברית. המשמעות לא תהיה בהכרח פרישה מלאה מהסכם הגרעין, שכן הוא מאפשר לאיראן הפרה של חלקים ממנו בתגובה לפעולה דומה של השותפות האחרות לו, ולכן חלק מהן יוכלו להצדיק את המשך שיתוף הפעולה עם איראן. המשמעות העיקרית תהיה קיצור משך הזמן הנחוץ לאיראן לפריצה לנשק גרעיני.

קיימים גם שני תרחישי קיצון שסבירותם נמוכה מאוד – פריצה איראנית לנשק גרעיני במודל הצפון-קוריאני, במגמה להגיע מחוזקת למשא ומתן; ונפילת המשטר, אשר לפי כל הסימנים הוא יציב ובעל יכולת לדכא כל תסיסה ציבורית (הגם שיש לזכור כי נפילת משטרים קשה לחיזוי, ומתרחשת בדרך כלל בלי התרעה מוקדמת).

חזית הצפון – הזירה הסורית-לבנונית

האתגרים הניצבים בפני ישראל בזירה הסורית-לבנונית התעצמו במהלך השנה האחרונה: בתחילת השנה איראן הגבירה את מאמציה לבסס יכולת צבאית עצמאית בסוריה ולהקנות לחזבאללה יכולות צבאיות מתקדמות; לקראת סוף השנה הצטמצם חופש הפעולה של ישראל, אשר התרחב בשנים הקודמות על רקע מלחמת האזרחים. הסיוע למשטר בשאר אל-אסד מצד רוסיה ומצד איראן – כולל המיליציות הפועלות בחסותה ומטעמה – אפשר למשטר לנצח במלחמה מול כוחות האופוזיציה המפוצלים. אולם מלחמת האזרחים אינה עומדת להסתיים לחלוטין, ולא צפוי שהמשטר ישתלט בקרוב על כל הטריטוריה הסורית. בצפון ובמזרח המדינה נותרו אזורים בשליטת מורדים הנתמכים על ידי ארצות הברית וטורקיה. בפני המשטר עומד הצורך לשקם את כלל התשתיות. מדובר במפעל שיקום שעלותו עצומה, ואין גורם אזורי או בינלאומי המוכן להקצות את מאות המיליארדים הנדרשים לבנייה מחדש של המדינה. השיקום, שבהכרח יהיה איטי, יימשך שנים רבות, וספק אם המשטר יהיה מעוניין שבמסגרתו יחזרו

לארצם רוב הפליטים שנאלצו לעזוב במהלך המלחמה. זאת משום שהשינוי בהרכב הדמוגרפי של סוריה, עקב בריחתם של סונים רבים, יקל עליו לשמור על השליטה בה. בשנתיים האחרונות מבקשת איראן לנצל את מצבה של סוריה על מנת לקדם אינטרסים אסטרטגיים על ידי ביסוס תשתית צבאית לפעולה נגד ישראל. זו כוללת אמצעי לחימה מתקדמים ויצירת יכולת פעולה של המיליציות השיעיות והפרו־איראניות שבחסותה. ישראל מצידה נקטה פעילות צבאית נמרצת נגד מאמץ זה ותקיפותיה פגעו קשות בתשתית האיראנית, אולם ספק אם איראן תוותר על נוכחותה בסוריה. רוסיה אינה תומכת בהתבססות איראן ואולי אף תפעל להאט אותה, אולם אין היא צפויה לעצור אותה ובפרט למנוע אותה כליל. לרוסיה ולאיראן אינטרסים משותפים חשובים ובראשם שימור משטר אסד ודחיקת ארצות הברית מהמזרח התיכון. הואיל וארצות הברית אינה נוקטת פעולה צבאית מול איראן, כולל בסוריה (כוחותיה שם רשאים היו לפעול רק נגד דאע"ש וכאמור, באחרונה הודיע הנשיא טראמפ על פינוי מוחלט), בלימת התבססותה של איראן בסוריה נופלת על כתפי ישראל לבדה.

הסבב הראשון של ההתנגשות איראנית-ישראלית ישירה בזירה הסורית הסתיים בשנת 2018 בניצחון ישראלי מוחלט, שהתבסס על עליונות מודיעינית ואווירית ישראלית בזירה נוחה לה מבחינה מודיעינית וצבאית. האיראנים נכשלו בהרתעת ישראל ואף בגביית מחיר ממנה בגין סבב זה. עם זאת, האיראנים לא ויתרו על שאיפתם להתבסס בסוריה. יתר על כן, תקרית הפלת המטוס הרוסי על ידי ההגנה האווירית הסורית, שאירעה לאחר שישראל פעלה נגד איראן במערב סוריה, צמצמה את מרחב הפעולה של ישראל בזירה זו. רוסיה לוחצת על ישראל לצמצם ואולי אף להפסיק את פעילותה בסוריה, והיא פועלת במסגרת זו הן במישור המדיני והן במישור הצבאי – הספקת מערכות הגנה אווירית מתקדמות לסוריה (S-300 ומערכות שליטה ובקרה). מנגד, רוסיה לא רוצה או לא מסוגלת לסגור את מרחב הפעולה של איראן. המגבלות החלות על הפעילות הישראלית עלולות להחמיר בשנה הבאה, ואתגרים איראניים בעלי משמעות לישראל עלולים להתגלות גם בעיראק.

ואכן, עקב ההתפתחויות בסוריה הסיטה איראן חלק מבניין הכוח שלה, המכוון נגד ישראל, מסוריה לעיראק וללבנון. התמיכה האיראנית בבניין הכוח של חזבאללה בלבנון אינה חדשה, אולם איכות אמצעי הלחימה המועברים בשנתיים האחרונות לחזבאללה מדאיגה. מקורות דאגה עיקריים לישראל הם פרויקט הסבת טילים לא מדויקים ורקטות כבדות לטילים מדויקים, שיפור יכולת ההגנה האווירית של חזבאללה והספקת טילי חוץ-ים ארוכי טווח לארגון. תקיפות ישראל מנעו את רוב ההעברות של אמצעי הלחימה המתקדמים והטכנולוגיה ללבנון, ונראה כי איראן הפנימה את

נחיתותה הצבאית בסוריה ולכן החלה להתמקד בפעילות ישירה בלבנון. אם יבשילו היכולות שבידי חזבאללה, הארגון יוכל לתקוף את ישראל באמצעות מערך נרחב של טילים מדויקים ולפגוע בתשתיות צבאיות ואסטרטגיות חיוניות בשטחה. ברי כי מאמצי ישראל נגד "פרויקט הדיוק" של איראן בלבנון יתנהלו בתנאים שונים מאשר בסוריה בשנים האחרונות. מאז מלחמת לבנון השנייה (2006) מתקיים מאזן הרתעה הדדי בין ישראל לחזבאללה, שבמסגרתו מבינים שני הצדדים שפעולה צבאית בשטחו של הצד האחר תגרום בסבירות גבוהה התלקחות רבתי, שתסב נזקים כבדים לשניהם. בשלהי 2018 המחישה חשיפת המנהרות שחפר חזבאללה מתחת לגבול ישראל-לבנון את מאמצי הארגון לגרום לישראל נזק כבד – פיזי ופסיכולוגי כאחד, במקרה של מערכה. עם זאת, הפעולה הישראלית נגד המנהרות המחישה לחזבאללה את עליונותה המודיעינית של ישראל ואת נחישותה לסכל את מאמציו בהקשר זה ובהקשרים אחרים.

הזירה הפלסטינית

בזירה זו מתמודדת ישראל עם שלושה אתגרים צבאיים ומדיניים:

האתגר הראשון – אי-היציבות בזירת עזה והפוטנציאל להתלקחות, שמקורם בהידרדרות המצב החברתי-כלכלי באזור, לחץ מצד הרשות הפלסטינית על חמאס בעזה, ואפשר שגם שחיקה מסוימת שחלה במשך הזמן בהרתעה שהושגה על ידי ישראל במבצע 'צוק איתן' (קיץ 2014). ניסיונותיה של ישראל לייצב את הרצועה על ידי הסדרת היחסים עם חמאס, בשיתוף פעולה עם מצרים וקטר וכן הסכמה בשתיקה מצד ממשל טראמפ נחלו הצלחה חלקית בלבד, והמצב נותר שביר ובלתי יציב. ניכר קושי רב לגבש מדיניות ואסטרטגיה נוכח האתגרים בזירה זו, כאשר בין היעדים השונים של ישראל ורכיבי מדיניותה מתקיימים מתחים וסתירות: האינטרס לשמר שקט ביטחוני והרתעה מול חמאס; לייצב את המצב ברצועת עזה; למנוע מחמאס אפשרות התעצמות צבאית וצבירת הישגים פוליטיים, וכן אינטרס לא להחליש עוד את הרשות הפלסטינית ברמאללה ולא לערער את היציבות באזור יהודה ושומרון.

האתגר השני – "ואקום מדיני" מול הפלסטינים – ישראל דבקה בסטטוס קוו (שאינו אלא זחילה איטית למציאות של מדינה אחת). ברקע המתנה לפרסום "עסקת המאה" על ידי ממשל טראמפ (שעתידי להתפרסם בתחילת 2019) – מהלך שסיכויי ההצלחה שלו נראים בכל מקרה קלושים. במקרה הטוב ישראל תצליח לנצח ב"משחק האשמה" והכישלון יוטל על הפלסטינים, שדחו את היוזמה עוד טרם פרסומה. אבל ישראל תצטרך לשאת גם היא בתוצאות הכישלון, שבין היתר יתבטא בערעור נוסף של יציבות הרשות הפלסטינית. סיכונים אלו מצטרפים לתוצאות האפשריות של סוף

עידן אבו מאזן. אווירת סוף העידן משפיעה על ההתנהגות של מחמוד עבאס עצמו כנשיא הרשות הפלסטינית: עבאס מגלה נוקשות ולקחת סיכונים מדיניים בעימות עם ארצות הברית ובמישור היחסים עם חמאס ורצועת עזה. גם בכירי הרשות הפלסטינית נערכים למאבק הירושה. כל אלה הם גורמים מערערי יציבות. בה בעת, המשך הקיפאון המדיני פוגע בלגיטימיות של ישראל בזירה הבינלאומית ומסייע לתנועת ה-BDS במאמציה להחרים את ישראל. לבסוף, בטווח הארוך, לגלישה למציאות של מדינה אחת יהיו השלכות חמורות על עתידה, אופייה ודמותה של ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי.

האתגר השלישי – גלי טרור חדשים ביהודה ושומרון – לגל פיגועי הדקירה והדריסה שאירעו בשנים 2015-2017, שהתאפיין במחבלים שפעלו ללא שיוך ארגוני, הצטרפו באחרונה פיגועי ירי. מדובר בשיטת פעולה קטלנית יותר שמקורותיה מגוונים – בראש ובראשונה תאי חמאס המופעלים מרצועת עזה או מחו"ל, וכן אנשי 'תנזים' סורים ומחבלים ללא שיוך ארגוני. חמאס חותר להשיג בדרך זו יעד כפול – פגיעה בישראל וברשות הפלסטינית כאחת. ההתמודדות עם פיגועים אלו, בצל הנתק המדיני בין ישראל לפלסטינים וכן סוף עידן אבו מאזן מקשים על ישראל את התיאום הביטחוני עם הרשות, ובצד זאת מעוררים זעם עממי בקרב הפלסטינים. על ישראל להיות מוכנה להתפתחות של הפרות סדר נרחבות ואף לגלי טרור נוספים. הטרור ביהודה ושומרון ממחיש היטב את הבעייתיות הכרוכה בניהול תהליך הסדרה עם ארגון הטרור חמאס במקביל לקיפאון מדיני מול הרשות הפלסטינית, שאינה תומכת בטרור, אולם ממשיכה לפצות את משפחות פעילי הטרור לאחר מותם או מאסרם.

הזירה האזורית והזירה הבינלאומית

הזירה הבינלאומית ממשיכה להתאפיין בתהליך שעיקרו חזרה לעולם רב-מעצמתי, כאשר מחריפה התחרות הכלכלית, הטכנולוגית וגם הצבאית בין ארצות הברית לסין. רוסיה מצידה מנהלת מדיניות אגרסיבית ולעומתית. ארצות הברית משנה את דגשי מדיניותה הביטחונית מלחימה בטרור לתחרות בין-מעצמתית, ומעבירה את מרכז הכובד מהמזרח התיכון לזירת מזרח אסיה והפסיפיק. למרות הפגיעה המתמשכת במעמדה הבינלאומי של ישראל בשל הקיפאון בתהליך המדיני עם הפלסטינים, היא נהנית עדיין ממעמד שפיר בזירה הבינלאומית ובזירה האזורית. זאת, בין היתר ואולי בעיקר, עקב יחסו אליה של ממשל טראמפ, שיש ישראלים שהגדירוהו כממשל האמריקאי הידידותי ביותר לישראל אי פעם. ואכן, במרבית התחומים אין כל פער בין מדיניות ארצות הברית למדיניות ישראל, והנשיא האוהד רואה עם ישראל עין בעין את

מרבית הסוגיות האסטרטגיות שעל הפרק. הפרישה מהסכם הגרעין, העברת השגרירות האמריקאית מתל אביב לירושלים, הפסקת התמיכה האמריקאית באונר"א, העברת חוק טיילור פורס (הפסקתה של העברת כספים לרשות הפלסטינית, כל עוד נמשכים תשלומים למשפחות מחבלים), ובנוסף תמיכה אמריקאית גורפת בישראל באו"ם – כל אלה היו מהלכים שתאמו באופן מלא את מדיניות ממשלת ישראל. עם זאת, יוזכר שמדיניות הממשל ביחס לשני האתגרים המשמעותיים לביטחון ישראל – איראן והסוגיה הפלסטינית – עדיין לא שינתה מהותית את אופי העימותים והאיומים על ישראל, לא כל שכן לחלוטין. המצב נותר שברירי ונפיץ. יש להביא בחשבון את האפשרות כי "ירח הדבש" בין ישראל לארצות הברית יהיה זמני בלבד וקצר, אם הנשיא טראמפ לא ייבחר לקדנציה נוספת. זאת ועוד, מדיניות הממשל האמריקאי זוכה לתגובת נגד חזקה בקרב שחקנים רבי כוח בפוליטיקה ובחברה האמריקאית. יתר על כן, התמיכה בישראל הפכה לנושא מפלגתי-רפובליקני, וחזרה של המפלגה הדמוקרטית לשלטון עלולה להתלוות בקשיים עבור ישראל. כן מתגבשים טינה לישראל וריחוק ממנה בקרב מגזרים חשובים בחברה האמריקאית, בפרט האגף השמאלי של המפלגה הדמוקרטית, המיעוטים ובעיקר אפרו-אמריקאים, צעירים, נשים, ואף רבים בקהילה היהודית. יוזכר גם כי בטווח הזמן הקצר קיימים פערי אינטרסים בסיסיים בין ארצות הברית לישראל. בארצות הברית יש הסכמה חוצת מפלגות כי צמצום המעורבות והפעילות הצבאית במזרח התיכון הוא אינטרס אמריקאי. ארצות הברית אינה מוכנה להפעיל כוח נגד מהלכי ההשפעה ומלחמת השליחים של איראן באזור, ואינה מפיגנה עניין ממשי בהשפעה בסוריה, שם הגיעה רוסיה לעמדה דומיננטית.

עוד לגבי יחסי ישראל עם מעצמות בזירה הבינלאומית – ישראל מקיימת יחסים תקינים עם רוסיה ויש לה דיאלוג אפקטיבי עם מנהיגותה, אולם התיאום עימה לגבי האתגרים בסוריה הוא טקטי ולא אסטרטגי. חוגים ביטחוניים וצבאיים מסוימים ברוסיה אינם אוהדי ישראל ומהלכיה, ויש להביא בחשבון שהאינטרסים של רוסיה במזרח התיכון אינם זהים לאלה של ישראל. לעומת זאת יש לרוסיה אינטרסים משותפים עם איראן ועם המשטר הסורי. לישראל יחסי כלכלה צומחים עם כלכלות הענק באסיה – סין והודו, והיא מצליחה לקיים שיתוף פעולה פורה בתחומים רבים עם מדינות האיחוד האירופי, למרות קשיים שמקורם בחילוקי דעות לגבי הסוגיה הפלסטינית.

ברקע הדברים חלים שינויים בכללי המשחק ברבות מהמדינות ברחבי העולם. השינוי מובל על ידי מגמות של פופוליזם והתנגדות לאליטות לצד לאומנות מוקצנת, ותופעות אלה מועצמות על ידי מידע כוזב המופץ ברשתות החברתיות וגם על ידי

שחקנים מדינתיים. התמונה המורכבת הזאת מתרחשת בעידן של "פוסט אמת" ו"פייק ניוז", שבו ניכר קושי גובר להבין את המתרחש, ומעמדן של עובדות כבסיס לשיח ולמדיניות נשחק במידה מסוכנת. אף שלא מדובר בתופעות חדשות, הן מוגברות בעת הנוכחית בעקבות מהפיכת המידע, ריבוי המידע ושינויים בשוק התקשורת, ויצרות אתגרים חדשים למקבלי החלטות, לדרגים מקצועיים ולציבור כולו. עידן ה"פוסט אמת" קשור גם בשורה של שינויים חברתיים ותרבותיים שהובילו לאובדן האמון באובייקטיביות של מוסדות שנתפסו בעבר כמופקדים על בירור המציאות, בעיקר ממשלות, האקדמיה, המערכת המשפטית והתקשורת.

נקודות החיכוך והמתח המתעצם בין המעצמות – בים סין הדרומי, באוקראינה, במזרח אירופה ובסוריה, וכן מלחמות סחר, מלחמות תודעה – מחייבים ללא ספק בחינה מתמדת גם של יחסי ישראל עם שלוש מעצמות־העל: ארצות הברית, סין ורוסיה, תוך הבחנה חדה בין ארצות הברית – בעלת הברית שתמיכתה המדינית, הביטחונית, הכלכלית והאסטרטגית בישראל בחמישים השנים האחרונות הייתה ונשארה החשובה ביותר – לבין שותפות סחר וכזו שעיקרה תיאום בטחוני.

בשנים האחרונות נרשם גם שיפור ניכר במעמדה של ישראל בזירה האזורית, עקב שדרוג היחסים בינה לבין המדינות הסוניות הפרגמטיות, ובראשן מצרים וערב הסעודית. שיפור זה התאפשר עקב ירידת עדיפותה של הסוגיה הפלסטינית במכלול שיקוליהן של ממשלות, לצד עליית אינטרסים משותפים להן ולישראל, ובעיקר המאבק באיראן ובגורמים הסלפיסטיים־ג'האדיסטיים. יחסים ושיתוף פעולה שהיו סמויים עולים חלקית על פני השטח, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בביקור שערך ראש הממשלה בנימין נתניהו בעומאן באוקטובר 2018. עם זאת, הציבור ברחבי האזור תומך עדיין במידה גורפת בתביעות של הפלסטינים, ועל סמך זאת נקבע היחס לישראל. גם משום כך, מבחינת המשטרים באזור, התלקחויות בזירה הישראלית־פלסטינית הן גורם מערער יציבות, ולכן התקדמות ממשית לקראת הסדר היא תנאי למתן פומביות ליחסים. במילים אחרות, היעדר פריצת דרך בתהליך המדיני הוא תקרת זכוכית מעל יכולתן של המדינות הפרגמטיות בכל הנוגע ליחסיהן הגלויים עם ישראל. אומנם, מדינות אלה נכונות לעודד התקדמות מדינית, אך יכולתן המעשית בהקשר זה מוגבלת על ידי שיקולי פנים ופוליטיקה אזורית. תיווכה של מצרים בין ישראל לחמאס וסיועה של קטר לייצוב רצועת עזה הן דוגמאות מובהקות לכך, ועמדתן של ערב הסעודית ומדינות המפרץ ביחס לישראל, למשל נכונות לתת פרשנות גמישה לסעיפי יוזמת השלום הערבית, היא בגדר פוטנציאל עתידי. בכל מקרה, מוערך שמדינות ערב לא יתמכו בתוכנית מדינית כלשהי, גם לא בזו שיציג הנשיא טראמפ, אם היא תהיה קרובה

לעמדת ישראל ורחוקה מעמדת הפלסטינים. ציפיות שמדינות ערב הפרגמטיות יסייעו להגמיש את העמדה הפלסטינית התבדו, כפי שהראה ניסיונם הכושל של מנהלי המשא ומתן מטעם הנשיא האמריקאי, ג'ארד קושנר וג'ייסון גרינבלט, לשווק את "עסקת המאה" לשליטים ערבים.

סוגיות מהותיות

הערכת מצבה המדיני-ביטחוני של ישראל בסיכום 2018 העלתה עשר סוגיות עיקריות שיש להידרש אליהן במבט ל-2019. כל אחת מסוגיות אלו מחייבת למידה ודיון מעמיק במשמעויותיה בפורומים הבכירים – צבאיים ומדיניים. לגבי כל אחת מהן גובשה במכון עמדה מוכוונת מדיניות, על יסוד מעקב ומחקר שוטפים ומתמידים.

האם ההרתעה הישראלית נחלשה והגיעה לנקודה שבה עולה הסיכוי לעימות עם חמאס, חזבאללה ואיראן? מהערכת המצב עולה תשובה שלילית לשאלה מרכזית זו. מוערך כי ההרתעה של ישראל כלפי אויביה עדיין חזקה מאוד ברמה הבסיסית, והם מורתעים ממלחמה כוללת איתה או ממהלכים שבסבירות גבוהה יובילו אליה. חשוב לציין כי בעת הנוכחית גם לישראל אין עניין במלחמה כוללת. איראן לא יזמה הסלמה בתגובה לתקיפות שביצעה ישראל בסוריה, סוריה הסתפקה בירי נ"מ הגנתי, חזבאללה מורתע מאז מלחמת לבנון השנייה, וגם חמאס מקפיד לא לדרדר את התקריות בזירת עזה מעבר לסבבי ירי מוגבלים בעוצמתם ובמשכם. עם זאת, הרתעה היא מושג חמקמק ותלויה במאזן עלות-תועלת, ולכן יש לגלות זהירות יתרה. חישוב מוטעה של הצד השני עלול לחולל מלחמה – למרות הרתעה המוערכת כאפקטיבית. בשנה האחרונה ניכרה שחיקה מסוימת בהרתעה הישראלית. יריביה מפתחים מרחבי פעולה העוקפים את טווח ההרתעה ומפעילים כוח מתחת לסף המלחמתי הברור (העפת עפיפוני ובלוני תבערה לשטח ישראל מעבר לגבול רצועת עזה, התפרעויות והפגנות עממיות אלימות לצד גדר הרצועה, פיגועי יחידים ופעילות בזירה הבינלאומית ללא לקיחת אחריות). נוסף על כך, ישראל אינה מצליחה להניאם מבניין כוח מתקדם ומאיים. האתגר הוא לאזן בין מאמצים לצמצום הנזק בעתיד לבין הסיכונים הכרוכים בנקיטתם ועליית הסבירות להתלקחות מלחמה. יש למצוא דרכים לסגירת המרחבים שבהם נוצרים אתגרים על ידי הרתעה מחודשת, ולעדכן כלים ושיטות פעולה בהתאם להתפתחויות.

האם תפיסת המערכה בין המלחמות (מב"מ), שהוכחה כמוצלחת בשנים האחרונות בעיקר מול התבססות איראן בסוריה, מיצתה את עצמה? האם המב"מ אפשרית בלבנון באותה הצלחה שהושגה בסוריה? האם בקרת ההסלמה אפשרית בתנאים החדשים? אותה מערכה מוצלחת שהשיגה עיכוב משמעותי בבניין הכוח של חזבאללה

ובהתבססות האיראנית בסוריה – נראה שהגיעה לשלב של מיצוי, או שתפוקתה אינה מצדיקה עוד את סיכוני ההסלמה הגלומים בה. יש להבחין בהשתנות התנאים בסביבה האסטרטגית: ידו של אסד על העלוונה ורוסיה נחושה לכפות יציבות ורגיעה בסוריה, כוחות חזבאללה חזרו ברובם מסוריה ללבנון, ברצועת עזה ישראל מעדיפה הסדר עם ארגון טרור על פני התמודדות עימו. אויבי ישראל למדו את דפוסי הפעולה שלה ופיתחו דפוסי מענה מבצעיים, טכנולוגיים ודוקטרינריים בהתאם. המעבר של איראן לבניין כוח טילי מדויק בלבנון ובעיראק והמגבלות שמציבה רוסיה לפעילות ישראלית בסוריה – כל אלה יחייבו עדכון של דרכי פעולה, קצב פעולה וזירות פעולה ואפילו גיבוש תפיסה חדשה, שתאפשר לנהל מערכה יעילה ובה בעת להימנע מגלישה לעימות מלא. חשוב לזכור שהסלמה בתנאים כה נפיצים בכל הזירות מחייבת חשיבה ופיתוח מתמיד של מנגנונים לבקרת הסלמה, כדי להמשיך לפעול במסגרת הברירה הקשה בין מתן אפשרות של בניין כוח לאויבי ישראל לבין פעולות שבסבירות גבוהה יגרמו הסלמה.

האם האיום העתידי הנשקף מבניין הכוח בזירה הצפונית – בדגש על "פרויקט הדיוק" – מחייב מערכה יזומה, או שמא ישראל יכולה לדחות את התמודדות בידיעה שיש לה יכולות מודיעיניות, טכנולוגיות ומבצעיות להתמודדות עתידית?

בבואו להחליט כיצד לפעול בסוגיית הנשק המדויק, צריך הקבינט לענות על השאלות הבאות: האם עוצמת האיום מתכנסת להיגיון "מיני דוקטרינת בגין" – שפירושו מהלך יזום למניעת התהוות איום אסטרטגי מהמעלה הראשונה, ואולי אפילו קיומי, על ישראל? האם יש לישראל יכולת להתמודד עם האיום הנשקף מפרויקט הדיוק במלחמה עתידית מבחינת מיגון, יכולות הגנה אקטיביות (מערכות 'חץ', 'קלע דוד', 'כיפת ברזל'), והאם עומדת לרשותה יכולת תקיפה יעילה של המערך המדויק בפרוץ מלחמה? האם מוצו כל החלופות המדיניות והאחרות לעצירת פרויקט הדיוק, ואם כן, מהי נקודת הזמן ההולמת לפעולה? האם ישראל ערוכה להסתכנות בהסלמה כוללת מול חזבאללה בגבול הצפון בעקבות הפעולה? האם הסיכון הנגזר מאי־פעולה גדול במידה משמעותית מזה הכרוך בפעולה עכשיו? הדיון בשאלות אלה והתשובות להן הם ברמת סיווג גבוהה, אך בשורה התחתונה אפשר להעריך שאין מדובר רק במלחמת מנע ואפילו במבצע מונע; יש דרכים רבות להתמודד עם האיום גם ללא הסלמה למלחמה.

האם יש יוזמה שישראל יכולה לנקוט, אשר תשפר את מצבה בזירה הפלסטינית ביחס למצב הקיים בזירה זו? למכון למחקרי ביטחון לאומי יש תשובה ברורה – ראו בהמשך פרק זה – המלצה לאמץ את מתווה המכון לזירה הפלסטינית, שפורסם באוקטובר האחרון.¹

האם חלון ההזדמנויות האסטרטגי עדיין בתוקף או שהוא הולך ונסגר, לפחות בחלק מהחזיתות? מצבה המשופר של ישראל בשנים האחרונות מקורו בעוצמתה הצבאית, הכלכלית והמדינית, במשטר אמריקאי תומך, בבעלי ברית בעולם הסוני המתון ובחולשת אויביה, שהיו עסוקים במלחמת האזרחים בסוריה, וכן בדעיכת העניין העולמי בסוגיה הפלסטינית. מוערך כי אנו נמצאים בתחילתה של סגירת החלון – ראשית ביחס לזירה הצפונית, שם פחתה יכולת הפעולה הישראלית עקב הכרעת מלחמת האזרחים והשינוי בעמדה הרוסית ביחס אליה. לעומת זאת, בזירה הפלסטינית חלון ההזדמנויות עדיין פתוח, אם כי אפשר שגם הוא עומד להיסגר, עקב היחלשות ממשל טראמפ והערכת היחסים בין ארצות הברית לבין ערב הסעודית בעקבות רצח העיתונאי הסעודי ג'מאל חשוקג'י. על רקע זה פוחת הסיכוי שמהלך ישראלי יזום ועצמאי בזירה הפלסטיני ייתמך על ידי מדינות ערביות פרגמטיות.

מהם סדרי העדיפויות והקדימויות לטיפול באתגרים הביטחוניים שישראל ניצבת בפניהם? הוויכוח בין שר הביטחון המתפטר אביגדור ליברמן, שדרש פעולה נחושה נגד חמאס, לבין המטכ"ל והקבינט, שהעדיפו להתמקד בזירה הצפונית, קשור בשאלה כבדת משמעות זו. אומנם, צה"ל אמור להתמודד בשתי זירות בו-זמנית (בוודאי כשמדובר בעימותים נמוכי עצימות), אך העדיף להילחם בעימותים שהם בעצימות גבוהה. משאבים חיוניים במודיעין, בחיל האוויר ובהגנה מפני טילים מובילים להעדפת הטיפול בחזית הצפון, המסוכנת יותר, תוך השלמת המכשול העל-קרקעי והתת-קרקעי בגבול בין ישראל לרצועת עזה. עם זאת, בעוד חמאס שוחק את ההרתעה הישראלית, לפחות מבחינה תודעתית, גובר הסיכוי להערכה שגויה בזירה הצפונית. אם מבצע אטימת המנהרות בצפון יסתיים ללא הסלמה והדיון בפרויקט דיוק הטילים שבידי חזבאללה לא יוביל למבצע מנע יזום נגדו, אזי על ישראל לבנות מחדש את ההרתעה כלפי חמאס ולפגוע קשות בזרוע הצבאית של הארגון.

באיזו מידה תישאר ארצות הברית מעורבת במזרח התיכון, ומה מידת הבדלנות שממשל טראמפ יוביל? למרות הרטוריקה הנעימה לאוזניים ישראליות, יש לשים לב לכך שממשל טראמפ, בדומה לממשל אובמה, אינו מוכן ללכת הרבה מעבר לצעדים דיפלומטיים והטלת סנקציות על מדינות שמאיימות על ישראל. חשוב להכיר בכך שהעם האמריקאי אינו מוכן להיכנס למערכה יקרה נוספת במזרח התיכון, בין היתר משום שהעצמאות האנרגטית הקשורה במהפכת פצלי השמן מפחיתה את חשיבות האזור בעיניו. חשובה לא פחות היא ההתמודדות האמריקאית עם סין במישור הצבאי, הכלכלי והטכנולוגי, המצמצמת את הקשב והמשאבים שארצות הברית מפנה למזרח התיכון. האויב היחידי שמולו פועלת ארצות הברית במישור הקינטי במזרח התיכון

הוא עדיין דאע"ש. לא רוסיה ולא ארצות הברית הן שיוציאו את איראן מסוריה עבור ישראל. וכבר הוזכר – עצירת ההתבססות האיראנית באמצעים צבאיים היא משימה שנוטרה כולה במגרש הישראלי בלבד. החלטתו של הנשיא טראמפ להוציא את כוחות ארצות הברית מסוריה אינה פוגעת מהותית בביטחון ישראל בטווח הקצר, אך היא מחזקת את אויביה ומקלה עליהם את התחזקותם בסוריה בטווח הארוך. ראוי שישראל תפנה תשומת לב לאפשרות שפניית פרסה במדיניות ארצות הברית והחלטות נמהרות של הנשיא בניגוד לעמדת יועציו והקרובים עלולות להתרחש גם לגבי סוגיות נוספות, מעבר לסוריה.

כיצד תבטיח ישראל כי התמיכה בה תהיה דו-מפלגתית בארצות הברית? קרוב ליובל שנים הייתה ישראל נושא בקונצנזוס האמריקאי וזכתה לתמיכה גורפת בשתי המפלגות. מאז 2015, ישראל נתפסת יותר ויותר כנושא הנתון במחלוקת בין המפלגות. הרפובליקנים תומכים בה באופן גורף, בעוד הדמוקרטים מסתייגים ממדיניותה בעיקר בנושא הפלסטיני והאיראני. אומנם, כיום נראה שמדיניות ראש הממשלה הנשענת על האגף השמרני במפלגה הרפובליקנית, על האוונגליסטים ועל הקהילה האורתודוקסית "מספקת את הסחורה" – אולם לא לעולם חוסן. לכן, יש לפעול לחידוש היותם של האינטרסים החיוניים של ישראל נושא דו-מפלגתי מוסכם בפוליטיקה האמריקאית. יש לפעול למניעת פגיעה באינטרסים אלה עם חזרתו של ממשל דמוקרטי בארצות הברית.

כיצד מתמודדת ישראל עם הפער המתרחב בינה לבין יהדות ארצות הברית? יחסי ישראל והתפוצות נמצאים בנקודת משבר, שלא נחוה כמותו שנים רבות, במיוחד אל מול יהדות ארצות הברית. מחקר שנערך במכון למחקרי ביטחון לאומי ופורסם באחרונה הצביע על מגמות גוברות של התרחקות וניכור, היחלשות הזיקות ותחושת השייכות, התרופפות הערבות ההדדית, האכפתיות והחשיבות שמייחסות שתי הקהילות זו לזו.² הפער המדאיג ביותר קיים מול הקהילות הרפורמיות והציבור הליברלי, שהם רובה של יהדות ארצות הברית. משבר הגיור, סוגיית הכותל וחוק הלאום אינם אלא תסמינים של משברי זהות בשני עברי האוקיינוס. המענה לאתגר זה דורש מהלך רחב היקף ומתמשך לגיבוש מערכת היחסים והזהות בין שתי הקהילות, וזאת באמצעות הגברת המודעות וההיכרות ההדדית, לצד פעילות משותפת. משימה לאומית זו מחייבת התארגנות בהיקף נרחב בשיתוף גורמים רבים במסגרת "מנהלת לאומית" – שעל יסוד גישה מערכתית תספק רצינות, הכוונה ומשאבים לשלל תוכניות ופרויקטים רלוונטיים. יש להיערך גם למלחמה משותפת באנטישמיות – תופעה מתגברת במערב ובמזרח אירופה ובארצות הברית. באירופה קיבלה תופעה זו ביטוי ממוסד – ג'רמי קורבין בראש מפלגת הלייבור בבריטניה וראש ממשלת הונגריה ויקטור אורבן, למרות היותו

ידיד ישראל; בארצות הברית הביטויים הם עממיים, דוגמת הרצח ההמוני בבית הכנסת בפיטסבורג. אלה רק תסמינים ואותות אזהרה ברורים.

כיצד מתמודדת ישראל עם עולם ה"פוסט אמת" וה"פייק ניוז"? כבר כיום ברור שלתופעות אלו השלכה ישירה הן על הביטחון הלאומי והן על התהליך הדמוקרטי. קבלת החלטות בענייני ביטחון לאומי מחייבת הבנת המציאות, ואילו הדמוקרטיה המערבית הליברלית מבוססת על היותו של ציבור הבוחרים מודע ומעודכן. היכולת לקבל החלטות הולמות וראויות מתערערת כאשר אמונות, דעות ורגשות משפיעים על השיח יותר מאשר עובדות, וכאשר פוחתת היכולת להבחין בין אמת לשקר. השינוי במאפייני העימותים הצבאיים עושה את המציאות מורכבת יותר, ואילו הבחירות לנשיאות בארצות הברית ב-2016 והברקזיט בבריטניה המחישו את יכולתו של גורם זר (במקרה זה רוסיה) להתערב בתהליך הדמוקרטי במדינה אחרת. תקופה זו מחייבת אפוא את הגורמים הרלוונטיים להתארגנות מיוחדת, הן לבירור המציאות והן לסיכול השפעה חיצונית עוינת על היכולת לברר אותה. יש להניח שגם ישראל מהווה יעד למבצעי השפעה שיגברו בשנה הבאה, בין היתר על רקע הבחירות לכנסת.

תפניות

תפנית מוגדרת כאירוע קיצוני שסבירותו נמוכה מאוד אך משמעות התרחשותו חמורה, ויש לחשוב על כיווני מענה למקרה זה. להלן עשר תפניות שחשוב להיות מוכנים אליהן, לפחות בחשיבה מוקדמת כבסיס למענה, ולו חלקי, או כתוכנית מגירה לבניין כוח או להפעלתו:

איראן פורצת לפצצה גרעינית – בידי איראן הידע הנדרש לפצצה גרעינית. תפנית משמעותית תתרחש (אומנם בסבירות נמוכה מאוד) אם איראן תבחר במודל הצפון-קוריאני, תעזוב את ה-NPT או תפתח מסלול חשאי ותנסה לאתגר את העולם על ידי התחמשות בנשק גרעיני. על ישראל וארצות הברית להיות מוכנות לתרחיש קיצון זה ולוודא שבידיהן דרך למנוע מאיראן לממשו. מודיעין, יכולות מבצעיות והסכמה על חלוקת עבודה הם חיוניים, שכן אם תתרחש תפנית זו, פרק הזמן שיעמוד לרשות ישראל וארצות הברית על מנת להגיב יהיה קצר מאוד.

"מקרה הכול" – מספר חזיתות פעילות באש בו-זמנית – חזבאללה מלבנון, סוריה, איראן, רצועת עזה ויהודה ושומרון – אם תיחלש ההרתעה הישראלית או פעולות מוגבלות יסלימו לעימות מלא, ייתכן מצב שבו, בתיאום או בתהליך מידרדר בזמן קצר, כל אויביה המרים של ישראל ייכנסו למערכה באותו זמן או בשלבים סמוכים זה לזה. אפשר שבמקביל להתפרצות בזירת עזה ובזירה הצפונית יפרצו גם

מהומות ביהודה ושומרון. מאז מלחמת ששת הימים לא פעלה ישראל בארבע חזיתות (אז – מצרים, ירדן, סוריה ועיראק), ועל מערכת הביטחון והקבינט להיערך גם לפעולה בתנאים אלו. כאשר עולה הסבירות לאפשרות זאת יש לוודא בניין כוח הולם (סד"כ בעיקר), ולגבש תוכניות מבצעיות וכללי פעולה מתאימים לאירוע רחב היקף מסוג זה. חשוב להגדיר קדימויות לגבי פעולה בזירות השונות ובחזיתות בתוך הזירות, וכן לגבי הגורם שנכון להוציא תחילה מהמערכה וזה שנכון להתמודד עימו בעדיפות שנייה. כן חשוב לברר מה הסיוע שישראל תוכל אז לקבל מבעלות בריתה, ומהו אורך הנשימה הלוגיסטי שלה. לתפנית מסוג "מקרה הכול" השלכות רבות על תקציב הביטחון, על צה"ל ועל החזית האזרחית, וכן על תחזוקת ההרתעה.

הנשיא טראמפ משנה מדיניות כלפי ישראל – מפסיק להגן עליה במועצת הביטחון של האו"ם ונוטש את המזרח התיכון. מדיניות הנשיא טראמפ כלפי ישראל חיובית ביותר, אך נוגדת את התפיסה הכללית של בדלנות "אמריקה תחילה" (America first) שהוא דוגל בה, וכן את צמצום ההוצאות הממשלתיות וסיוע החוץ האמריקאי ואת מעורבותה המינימלית של ארצות הברית במזרח התיכון. אומנם, בסבירות נמוכה מאוד הנשיא יכול לשנות מדיניות באופן קיצוני, למשל אם ישראל תדחה את תוכנית השלום – "עסקת המאה" שלו. גורמים אנטי-ישראליים יוכלו אז לפעול נגד ישראל אצל הנשיא, תוך השמעת נימוקים אנטישמיים או טענות בדבר קשרים של ישראל עם סין, הפוגעים באינטרס אמריקאי. על ישראל לבחון משמעויות אפשריות של מהלכים אנטי-ישראליים בארצות הברית ועל ידה, החל בהימנעות בהצבעה על החלטה אנטי-ישראלית במועצת הביטחון ועד צמצום בסיוע.

התנגשות עם רוסיה – פעילות ישראל בסוריה מנוגדת לרצון הרוסי לייצב את המדינה ולשקמה. היועצים הרוסים ואנשי הצבא הרוסי בסוריה, שפעלו בשיתוף פעולה עם משטר אסד, איראן וחזבאללה, אימצו עמדות אנטי-ישראליות, ואלה הקרינו על כל מערכת הביטחון הרוסית. פגיעה ישראלית בחיילים רוסים בסוריה או פעילות נגד מערכות ההגנה האווירית המתקדמות שהועברו לסוריה, ואשר יגרמו פגיעה ישירה במשטר הסורי, עלולים לשנות בצורה דרמטית את המדיניות הרוסית בקשר לפעילות ישראל בסוריה – מתיאום אסטרטגי עם ישראל ומניעת חיכוך לעימות ישיר עם הפעילות הישראלית, תגבור ההגנה האווירית והחלת כללי פתיחה באש מתירניים, וגם נקיטת מהלכים דיפלומטיים קשים נגד ישראל.

היום שאחרי אבו מאזן – אינתיפאדה שלישית חמושה, השתלטות חמאס על יהודה ושומרון, ה'תנזים' מוביל את האלימות בירי בנשק חם ובפיגועים – ישראל נהנתה בעשור האחרון משקט יחסי בגדה המערבית ומשיתוף פעולה עם מנגנוני

הביטחון של הרשות הפלסטינית במאבק עם ארגוני הטרור, ובראשם חמאס. שיתוף פעולה זה משרת אינטרס פלסטיני, כפי שרואים זאת מחמוד עבאס וראשי המנגנונים. בסבירות נמוכה אך לא זניחה – המנהיג הבא של הרשות/אש"ף/פת"ח יוביל מדיניות טרור בדומה לזו שהוביל יאסר ערפאת בשנת 2000 (האינתיפאדה השנייה), או חמור מכך – חמאס ישתלט על יהודה ושומרון. פיגועי ירי, מטענים וטרור מתאבדים יאתגרו את ישראל עד כדי צורך לצאת למבצע דוגמת 'חומת מגן' 2002 (כיבוש מחודש של מרכזי הערים בגדה).

נפילת המשטר במצרים – היווצרות ציר טורקי-מצרי נגד ישראל. מדובר בתרחיש הדומה לתרחיש נפילת משטרו של חוסני מובראכ. המצב הכלכלי הקשה והמצב חברתי המתוח במצרים יובילו לעלייה מחודשת של שלטון 'האחים המוסלמים'. אלא שהפעם, שלא כבתקופת מוחמד מורסי, 'האחים המוסלמים' יאחזו היטב בשלטון, ובין הצעדים שהמשטר ינקוט יהיה ביטול הסכם השלום עם ישראל, או לפחות ביטול הנספח הצבאי שלו. במקביל, מצרים תחבור לטורקיה בניהול מדיניות אנטי-ישראלית חריפה ובתמיכה בחמאס ובפלסטינים, באופן שיפגע ישירות באינטרסים של ישראל.

נפילת המשטר בירדן – ירדן סובלת ממשבר כלכלי חריף הנובע במידה רבה מהצפתה בפליטים, והמשטר עצמו סובל ממשברים פוליטיים מתמשכים, שחלקם מכוון ישירות נגד המלך ומשטר המלוכה. הפיכת החזית הירדנית לחזית פעילה נגד ישראל תהיה שינוי דרמטי שיחייב שינוי בסדרי הכוחות של צה"ל, הקמת מכשול קרקעי בגבול ישראל-ירדן, בדומה למכשול בגבול מצרים ואפילו זה שבגבול עזה, ומדיניות ביטחון שוטף שונה לחלוטין. ירדן עלולה להיות מדינת דאע"ש חדשה או מדינת 'אחים מוסלמים', או מדינה שניכרת בה השפעה שיעית-איראנית שתגיע דרך עיראק. בכל מקרה, יכונן בה אז משטר שאיננו ידידותי לישראל, אשר יחדש את החזית המזרחית במלוא חומרתה. ראוי שתגובש תוכנית מגירה להתמודדות עם תרחיש מאיים זה.

מתקפת סייבר חמורה (איראנית, רוסית או ממקור לא ידוע) על המערכות הפיננסיות והתשתיות של ישראל – הסייבר הוא תחום לחימה חדש במאה ה-21. עד כה הייתה ישראל בין המדינות המובילות בתחום ואויביה פיגרו מאחור. לישראל מערכת הגנה מהמתקדמות בעולם, אך בעולם הסייבר מתפתחים בהתמדה מכשירי תקיפה חדשניים. רוסיה כמעצמת סייבר ותיקה, וגם איראן כמדינה המשפרת את יכולות הסייבר שלה, עלולות לתקוף את ישראל בממך חדשני זה. זיהוי מקור התקיפה – לצורכי הרתעה, נטרול ותגובה – יהיה בעייתי. יהיה צורך לשקול את התגובה לאור ודאות התוקף, עוצמת הנזק ומשמעויות התגובה וההסלמה במרחב הסייבר ומחוצה לו.

המענה לאתגרים – המלצות

במישור האתגרים הצבאיים שישראל ניצבת מולם מתקיים יחס הפוך בין חומרת האיום והיקף אתגר ההתמודדות עימו, לבין הדחיפות והמיידיות של האיום. לכן, חשוב מאוד לא לאפשר לדחוק את החשוב לשוליים. מבחינת החומרה, הסדר הוא הגרעין האיראני, חזבאללה, איראן בסוריה וחמאס ברצועת עזה. מבחינת הדחיפות, המצב בעזה עלול להסלים בטוח המיידי; בסוריה יכול בכל עת להתפתח צורך לתקוף רכיב נוסף בהתבססות האיראנית; בלבנון – הסלמה תלויה בהחלטה ישראלית לפעול נגד בניית תשתית צבאית מתקדמת; אל מול אתגר הגרעין האיראני – פעולה ישראלית תגיע רק אם האיראנים יפרצו לפצצה, תתגלה תוכנית חשאית בהקשר זה או ייחצו קווים אדומים.

האתגרים המדיניים מתמקדים גם הם בארבע זירות אלה: המשך המאבק בתוכנית הגרעין האיראנית וחשיפת הכוונות והיכולות שאיראן מנסה להסתיר; חשיפת אי-הלגיטימיות של ההתבססות האיראנית בסוריה, החתרנות האזורית והתמיכה האיראנית בטרור, והובלת מהלכים מדיניים נגדה; היערכות לאפשרות של "עסקת המאה" של ממשל טראמפ ומשמעויותיה; הסדרה בעזה והטיפול במשבר החברתי-כלכלי בה; היערכות לעתיד הרשות הפלסטינית לאחר פרישת מחמוד עבאס. נוסף על כך יידרשו המשך המאבק בדה-לגיטימציה של ישראל וב-BDS, ובלימת הפגיעה ביחסים עם מגזרים חשובים בחברה האמריקאית, ובעיקר יהדות ארצות הברית.

ישראל לא ניצלה במידה מספקת את חלון ההזדמנות המדיני שנוצר בעשור האחרון. ההתמודדות עם האתגרים הצבאיים והמדיניים דורשת יוזמה, יציאה מסטטוס קוו בעייתי לטווח הארוך ומיצוי הזדמנויות לחיזוקה של ישראל. יוזמה מדינית בעיקר, לצד מוכנות משופרת לעימותים במזרח, בצפון ובדרום הן בבסיס ההמלצות האסטרטגיות להתמודדות עם הבעיות המרכזיות שניצבות בפני ישראל בשנים הבאות:

מול אתגר הגרעין האיראני – הגעה להבנות ברורות עם ארצות הברית, שיכללו מאמץ מודיעין והתרעה משותף, הגדרת הקו האדום למקרה שאיראן תפסיק לקיים סעיפים בהסכם הגרעין, ובוודאי אם תנסה לפרוץ לפצצה גרעינית, הכנת תוכנית משותפת מדינית וצבאית לעצירת איראן במקרה שתעבור את הקו האדום. לנוכח פרישת טראמפ מהסכם הגרעין והאפשרות שאיראן תחדש את פעילות הגרעין, תקציב הביטחון ותוכניות ההיערכות ובניין הכוח בישראל צריכים לאפשר מוכנות מבצעית למהלך מול איראן מתגרעת. כן יש צורך בהבנות עם ארצות הברית, שלפיהן אם יגובש נוסח חדש להסכם הגרעין, הפשרות שיידרשו על מנת לגבשו לא יפגעו באינטרסים של ישראל.

מול איראן בסוריה – לפי שעה ישראל יכולה להמשיך לבסס את המערכה למניעת החדירה האיראנית לסוריה על עליונות מודיעינית ויכולות תקיפה מגוונות ומדויקות. עדיף שהמערכה תמשיך להתנהל בשטח סוריה, אך על ישראל להיות מוכנה גם לאפשרות שהמערכה תתרחב ללבנון או לאיראן ישירות. יש לעשות כל מאמץ לא להגיע להתנגשות עם כוחות רוסיה בסוריה. תהליך השיקום של הצבא הסורי כבר החל, והוא עלול להביא לאסרטיביות רבה יותר של המשטר נגד פעולות חיל האוויר הישראלי בשמי סוריה. כל אלה מובילים לצורך לבחון באופן ביקורתי את הפרדיגמה הקיימת ולהתכונן לאפשרות שישראל תוכל להמשיך בתקיפות אוויריות, אך במקרים מעטים יותר מאשר בשנים האחרונות ועל בסיס הכנות רבות יותר, וכן לבחון גם אפשרויות פעולה נוספות.

מול חזבאללה – ישראל צריכה להמשיך למנוע באופן שיטתי העברת נשק איכותי לחזבאללה בלבנון, כל עוד התנאים האסטרטגיים מאפשרים זאת. נוסף על כך ישראל צריכה להיערך לפעולה נגד הטיילים המדויקים בלבנון והתשתית הטכנולוגית לייצורם. החלטה על כך צריכה להביא בחשבון כי פעולה כזאת תגרום לעימות נרחב ומתמשך שיכלול יכולות התקפיות והגנתיות, אש ותמרון קרקעי, הגנה קרקעית ואווירית והגנה מפני טילים. לכן, נכון לפעול בהתאם לקצב התפתחות האיום. בה בעת יש לקדם את היערכות החזית האזרחית למלחמה בזירה הצפונית. ישראל נדרשת להמשיך להבהיר שמבחינתה לבנון וחזבאללה חד הם, והיא תמשיך לפעול בהתאם אם חזבאללה יפגע בישראל. גם את גישתה של ישראל למלחמה מול חזבאללה ולעת שאחריה יש לעצב בתיאום עם ארצות הברית ועם שותפות אזוריות ובינלאומיות נוספות.

הסכסוך הישראלי-פלסטיני היה ונשאר בעיית היסוד של ישראל ביחסיה עם שכנותיה באזור ועם הקהילה הבינלאומית. יוזמת ממשל טראמפ ל"עסקת המאה" מתעכבת, והניתוק בין הממשל האמריקאי לפלסטינים מבטיח שישראל תנצח ב"משחק האשמה" עוד לפני חשיפת היוזמה והנחתה על סדר היום. עם זאת, ארצות הברית וגם העולם הערבי הסוני הפרגמטי יצפו למהלך ישראלי שיחדש את האמון בכוונותיה הטובות של ישראל. אך מעבר לציפיות אלו של בעלות בריתה של ישראל, מהלך כזה הוא אינטרס ישראלי ראשון במעלה, שיאפשר לה לעצב את גבולותיה ואת מאפייניה כמדינה יהודית, דמוקרטית, בטוחה וצודקת. תהיה זו טעות היסטורית להסתפק בסטטוס קוו, שמשמעותו הידרדרות מסוכנת למציאות של מדינה אחת. לפני מדינת ישראל נפתח חלון הזדמנויות אסטרטגי נדיר לנקיטת מהלכים עצמאיים ומתואמים בזירה הפלסטינית, שנכון לנצלו. המכון למחקרי ביטחון לאומי הציג באחרונה מתווה מדיני וביטחוני לזירה זו, אשר כולל שורת פעולות לעצירת הגלישה למציאות של

מדינה אחת ולתחילת תנועה למציאות של שתי ישויות מדיניות. זאת, מבלי שיתאפשר וטו פלסטיני על המהלכים, בעיקר על ידי הגדרה מחודשת של אחריות על שטחים שבמסגרתה יאוחדו שטחי A ו-B ויוגדרו שטחים שיפתחו לשימוש פלסטיני בשטחי C הנוכחיים, לצד אי-פגיעה בגושי ההתנחלויות ושימור חופש הפעולה הביטחונית הישראלית בכל השטח. כך יקודם שיפור ארוך טווח ביציבותה הביטחונית ובמעמדה האסטרטגי של מדינת ישראל.

עזה תחת שלטון חמאס אינה שותפה למהלך מדיני. כל הסדרה מדינית עם חמאס – ארגון טרור שאיננו מכיר בישראל – מחלישה את המחנה המתון בזירה הפלסטינית (הרשות ברמאללה) ומעודדת את אלה הטוענים שישראל מבינה רק כוח. עם זאת, נראה כי אין לחמאס אופציות צבאיות משמעותיות, משום שישראל פיתחה יכולות מול הרקטות ומול המנהרות חוצות הגבול שלו, וכן אינו מצליח לספק את צורכי האוכלוסייה. בשל כך הוא נכון לבחון הסדרה בתנאים שישראל יכולה לקבל. בעבר נראה היה שאין מרחב הסכמה בין ישראל לחמאס – לא לכניסה לתהליך משא ומתן לגבי הסדרה – בגלל סוגיית החיילים הנעדרים והאזרחים שבידי החמאס, ובגלל חוסר נכונות מצד הארגון לקבל את העיקרון "שיקום תמורת פירוז". אולם ייתכן שעקב המצוקה שלו בעת הנוכחית יסכים חמאס ל"הודנה קטנה" במסגרת הסדרה. יש לבחון אפשרות זו, כשדרישות המינימום הישראליות צריכות להבטיח שההסדר, אם יגובש, יבטיח לפחות אי-התעצמות נוספת של חמאס.

המערכה הצבאית מול חמאס – יש לחזור ולוודא שקיימת תוכנית מבצעית שאינה מכוונת לכיבוש עזה, אך מתמרנת למרכזי כובד של חמאס במטרה להכות בו קשות, בלי השיקול המגביל "לשמר אותו ככתובת". הזרוע הצבאית של חמאס לא ספגה מכה קשה בשלושת סבבי העימות בין הארגון לישראל בעשור האחרון, וחשוב שהיא, ולא האוכלוסייה, תשלם את המחיר במקרה של עימות.

מול רוסיה וסין – נכון לשמר יחסים קרובים ובפרט יחסי סחר נרחבים עם מדינות אלה על יסוד דיאלוג פתוח וכן, אך אין לשכוח לרגע מי היא בעלת הברית היחידה והאמינה של ישראל – ארצות הברית שעומדה יחד עם ישראל יחסים מיוחדים, ואיתה ישראל חולקת ערכים ואינטרסים ללא תחליף. לא רוסיה ולא סין מעוניינות או יכולות לתת לישראל את התמיכה הביטחונית והדיפלומטית שמעניקה לה ארצות הברית. מול סין חשוב בעיקר חיזוק רכיבי ניהול הסיכונים במדיניות לגבי השקעות סיניות בתשתיות חיוניות בישראל ודיאלוג עם ארצות הברית, הרגישה מאוד להעברת טכנולוגיות לסין. מול רוסיה נדרש להבהיר מחדש את מרחבי התיאום ומניעת החיכוך בסוריה, לפעול לצמצום אספקת אמצעי לחימה מתקדמים לסוריה ולחזבאללה ולנסות למזער את

התמיכה הרוסית באיראן. גם כאן, חובה להיות קשובים לרגישויות האמריקאיות כלפי רוסיה, הנתפסת בארצות הברית כמעצמה הפועלת בתוקפנות באירופה בכלל, וכלפי אוקראינה בפרט.

המלחמה בדה-לגיטימציה של ישראל מחייבת גישה שונה מזו שהייתה נהוגה

עד היום. מעבר למדיניות אחרת בנושא הפלסטיני, שתסייע לצמצם במידה ניכרת את הביקורת על ישראל, יש לוודא תיאום הפעילות נגד גורמי דה-לגיטימציה. נדרש מענה מאוזן על ידי הזרועות הגלויות והחשאיות של המדינה ועל ידי גופי החברה האזרחית. הנושא חשוב מכדי שיהיה כלי משחק בפוליטיקה הישראלית הפנימית. גם בתחום זה יש למכון למחקרי ביטחון לאומי המלצות סדורות, שבמרכזן הדגשת הצורך במענה משותף ישראלי ויהודי ברחבי העולם, ממשלתי ולא ממשלתי, תוך בניית תשתית מידע וארגון מערכה כוללת וסינרגטית בשילוב מאמצים מול קהלים מגוונים.³

יהדות ארצות הברית היא רכיב מרכזי בתרומה לביטחון ישראל. יש צורך בפעילות יזומה להידוק היחסים עם המגזרים השונים בקהילה היהודית, בדגש על הצעירים ועל הקהילה הרפורמית והקהילה הקונסרבטיבית. נחוץ דיאלוג שוטף עם מגזרים שונים בחברה האמריקאית, הנמצאים בעימות עם ממשל טראמפ ואין להם היסטוריה אנטי-ישראלית ועימותים עם יהדות ארצות הברית, לצד חידוש שיתוף הפעולה וההידברות עם המפלגה הדמוקרטית. אפשר לעשות זאת בלי לפגוע ביחסים עם ממשל טראמפ ועם קהל התומכים הרחב בקרב רפובליקנים ואוונגליסטים.

לנוכח "השנה הנפיצה" – הגברת מוכנות צה"ל והעלאת תקציב ביטחון. עקב

הנפיצות הגבוהה בכל החזיתות והיחלשות מסוימת בהרתעה הישראלית, על שר הביטחון ה"חדש" והרמטכ"ל הנכנס לבחון מחדש את הנחות העבודה שבבסיס תוכנית 'גדעון', ולחזק את מוכנות צה"ל לעימותים בכל הזירות. מדובר בתגבור אימונים, מלאים ובעיקר גיבוש אסטרטגיות ותוכניות מבצעיות מתאימות ליכולות העדכניות ולדרכי הפעולה שפותחו על ידי איראן, חזבאללה וחמאס.

לבסוף, ישראל מתקרבת לשנת בחירות. עת כזו היא רבת השפעה על אופציות ומוטיבציות בתחום הביטחוני, גורמת חוסר קשב בממשלה ובכנסת, מחייבת לימוד בעת החלפת בעלי תפקידים בשלטון וגובה זמן הדרוש לגיבוש אמון ולהסדרת שיתוף הפעולה בין הרכבים חדשים ופחות מנוסים. בנושאי ביטחון יש חשיבות מיוחדת לאמון הציבור במקבלי ההחלטות. העידן הנוכחי מאופיין בכרסום האמון במוסדות המדינה, אך לציבור בישראל יש עדיין אמון רב בצבא ובמערכת הביטחון. אמון זה אינו מובן מאליו. המציאות הפוליטית הצפויה בשנה הקרובה תלווה באתגרים ללגיטימציה של הדרג הפוליטי בקרב הציבור, ותעמיס על הדרג הצבאי ובעיקר על הרמטכ"ל אחריות

רבה לניתוח אובייקטיבי ומקצועי של המצב מול הדרג המדיני עצמו ומול הציבור. הקיטוב הפוליטי הנוכחי בישראל ומצבו המשפטי של ראש הממשלה (המשמש גם שר ביטחון) עלולים להעצים את הוויכוח ואת הטלת הספק לגבי המניעים שבבסיס החלטות ביטחוניות ומדיניות. על רקע זה אפשרית גם פגיעה בלגיטימציה של הדרג הצבאי בכל הקשור לקבלת החלטות.

* * *

שנת 2019 עשויה להתברר כשנת מפנה אחרי מספר שנים של חלון הזדמנויות מדיני נדיר לשיפור ביטחונה של מדינת ישראל, להשגת יעדיה הלאומיים ולעיצוב עתידה. הפער המודיעיני והצבאי בין ישראל לבין יריביה נמצא בתהליכי סגירה וגוברת הנפיצות בכל הזירות והחזיתות שבהן מתמודדת ישראל. למרות מערכת הבחירות לכנסת שתקיים בשנה זו, חשוב שנשכיל ליזום מהלכים מדיניים בזירה הפלסטינית ולטפל באיומים צבאיים קריטיים, תוך פיתוח מנגנונים מעודכנים לבקרת הסלמה ולקיצור משך העימותים, אם יתפתחו.

תמצית המדינאות של מנהיגי הציונות ומנהיגי ישראל הייתה יכולת לזהות הזדמנויות אסטרטגיות מול המעצמות והקהילה הבינלאומית ומול שכניה הערבים והמוסלמים של ישראל. גישה זו תקפה גם כיום – לא פחות מאשר בעבר, ואולי אף יותר.

הערות

- 1 עמוס ידלין, אודי דקל, קים לביא, **מתווה אסטרטגי – לזירה הישראלית-פלסטינית**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, אוקטובר 2018. <https://bit.ly/2OMJ9xY>
- 2 אסף אוריון ושחר עילם (עורכים), **יהודי ארצות הברית והביטחון הלאומי של ישראל**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, דצמבר 2018. <https://bit.ly/2CJSa8l>
- 3 בין פרסומי המכון בנושא המאבק בתופעת הדה-לגיטימציה של ישראל, ראו: עינב יוגב וגליה לינדנשטראוס (עורכות), **תופעת הדה-לגיטימציה: אתגרים ומענים**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, מזכר 164, פברואר 2017; אבנר גולוב, **הקהילה הישראלית בארצות הברית: נכס לדיפלומטיה הציבורית**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, מזכר 174, אפריל 2018; יותם רוזנר ועדי קנטור (עורכים), **האיחוד האירופי בעידן של תהפוכות: מגמות, אתגרים ומשמעויות לישראל**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, מזכר 175, מאי 2018.